

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 398.332.16 (=161.2) «18/19»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.6.182>

*Інна Пахолок, Наталія Гриньох**

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ ЗЕЛЕНИХ СВЯТ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Анотація: У науковій розвідці здійснено дослідження джерельної бази про народний календар українців літнього періоду загалом і трійцького періоду зокрема. Доведено, що більшість фактичного матеріалу про звичаєво-обрядову культуру Зелених свят українців міститься в опублікованих працях. У сукупності фактографія має велику джерельну цінність для досліджуваного періоду. Вона репрезентує, ілюструє широкий спектр обрядово-звичаєвих і міфоруитуальних явищ, зокрема й тих, що мають сталий прояв у календарному контексті. Аргументовано твердження, що на її основі можна дослідити структурно-семантичні ознаки, локальні варіанти, територію поширення, час побутування, ступінь збереження окремих звичаїв та обрядів у сучасну пору.

Досліджуючи історію студіювання традиційно-побутової культури українців доведено, що в ХІХ – у першій половині ХХ ст. було опубліковано низку етнографічних праць, в яких безпосередньо, або опосередковано, висвітлено окремі звичаї й обряди Зелених свят. Більшість інформації з різних історико-етнографічних куточків України було зібрано завдяки зусиллям саме українських народознавців. З'ясовано, що особливо плідним періодом дослідницької роботи у сфері духовної культури українського народу загалом, і календарної обрядовості зокрема була межа ХІХ-ХХ ст.

Ключові слова: джерельна база, етнографічний матеріал, народний календар, Зелени свят, звичаї, обряди

Одним із головних чинників, від яких залежить змістовність, ґрунтовність, повнота та глибина будь-якого дослідження, є залучення до наукового аналізу великого обсягу достовірних емпіричних даних. Не є винятком етнологічне вивчення календарних свят українців загалом, і Зелених свят зокрема. Тому одним із засадничих підходів до розсліду обраної теми став пошук та опрацювання якнайширшого кола опублікованих та архівних джерел.

Велику частину фактографії про Трійцю та її звичаєво-обрядову культуру у контексті

* Пахолок Інна Ростиславівна – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-8166>; e-mail: paholok.inna@ukr.net

Гриньох Наталія Василівна – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0949-0072>; e-mail: kriter@ukr.net

демонологічних вірувань, різноманітних забобонів складають різні за обсягом і докладністю матеріали етнографів, фольклористів, істориків, краєзнавців і любителів старовини. Свого часу цей матеріал збирався та накопичувався протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. і представлений переважно в опублікованих працях українських та окремих розвідках зарубіжних вчених. Зрозуміло, що більшість дослідників інформацію про календарну обрядовість Зелених свят українців спеціально не записували і відповідно не студіювали, а розглядали лише побіжно, у контексті народного календаря або своїх зацікавлень. Позаяк сьогодні відсутній комплексний аналіз наявної джерельної бази про звичаєво-обрядову культуру саме трійцького періоду, запропонована розвідка є актуальною та корисною для подальших досліджень.

Документальну основу пропонованого дослідження становлять кілька видів джерел, серед яких важливу роль відіграють писемні матеріали. Це передовсім рукописні збірки, письмові записи, етнографічні описи окремих історико-етнографічних районів і регіонів України. Зацікавлення народознавців вивченням традиційно-побутової та календарної обрядовості українців проявилось ще на початку ХІХ ст. і було зумовлене національно-культурним відродженням на українських землях.

Одним із ранніх досліджень, в якому міститься огляд Зелених свят, можна вважати роботу Костянтина Сементовського «Замечания о праздниках у малороссиян»¹. Зокрема, автор подав цікавий матеріал про народний календар українців Центрально-східного регіону, передовсім тодішніх Полтавської, Харківської та Катеринославської губерній. Етнограф уперше описав загальну структуру Зелених свят, виділяючи в ній суботу перед Духовим днем, Русалчин великдень (четвер на трійцькому тижні) та Проводи чи Розигри (перший понеділок після Трійці). Дослідник також описав характерні для місцевих українців звичаї та повір'я, які прив'язані до відповідних днів. Крім того, К. Сементовський на основі народних вірувань українців висловив слушне міркування, що саме Трійця завершує весняні свята.

У вивченні історії та культури Слобожанщини значну роль відіграв харківський «любитель української народності» Ізмаїл Срезневський. Серед низки видань для аналізу Зелених свят мають цінність його доповнення та важливі зауваження². Помітне місце в них посідає докладний опис хресного обходу полів, приуроченого до другого дня Трійці.

Праці І. Срезневського мали важливе значення у подальшому розгортанні досліджень традиційно-побутової культури Слобідської України. Загальні відомості про народний календар українців Слобожанщини (зокрема Полтавщини) зібрав, а відтак систематизував та опублікував у другій частині «Записок о Полтавской губернии» Микола Арандеренко³. Автор не лише зафіксував низку назв на означення днів трійцького періоду, навів дані про народні вірування й уявлення про русалок, а й спробував їх проаналізувати.

Дослідження Слобожанщини продовжувалося також у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, наукову цінність для нас мають матеріали із Харківщини, що

¹ Сементовский К. Замечания о праздниках у малороссиян (посвящается любителям старины) // Маяк. Харьков, 1843. 74 с.

² Срезневский И. Дополнения и замечания. Сементовский К. Замечания о праздниках у малороссиян (посвящается любителям старины) // Маяк. Харьков, 1843. С. 45-57.

³ Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. Полтава, 1849. Ч. II. 384 с.

знаходимо на сторінках періодичного видання «Харківський збірник»⁴ та окремих видань Петра Іванова⁵, де йдеться про клечання, тобто про зелені гілки різних дерев, якими місцеві українці прибирали своє обійстя напередодні Трійці. Помітне місце у цих розвідках посідають локальні народні тлумачення його використання як оберегу до і після Зелених свят.

У контексті дослідження троїцьких звичаїв та обрядів досить цікавими та змістовними є записи фольклориста, етнографа, історика Василя Милорадовича⁶, які відзначаються точністю та свідчать про наукову обізнаність збирача. У кожній з них містяться докладні описи поминання русалок у четвер на троїцькому тижні. Науковий інтерес становлять також звичаї й обряди, які здійснювали слобідські жінки у перший понеділок Петрівки, а також заборони на певні види робіт, яких намагались дотримуватись місцеві селяни на русальному тижні.

Цінним джерелом для вивчення календарної обрядовості українців є дослідження Михайла Максимовича, якого вважають основоположником української етнографії. Передовсім варто назвати «Дні і місяці українського селянина», репринтне видання якого побачило світ у 2002 р.⁷ Серед описаних автором календарних звичаїв та обрядів із Середнього Подніпров'я значна частина є дуже своєрідною, інколи, можна сказати, унікальною. Скажімо, М. Максимович залишив один з найповніших описів гуляння молоді на Трійцю біля «обрядового дуба». Точніше, вчений-енциклопедист зосередив свою увагу не лише на зовнішньому вигляді «дуба», облаштуванні майданчика навколо нього у селі Рогозів під Борисполем, а й відзначив деякі варіанти деталей цього святкового символу. Водночас автор, скориставшись історико-порівняльним методом і використавши літописні та давні літературні джерела різних народів, спробував пояснити походження самого звичаю встановлювати ритуальні дерева. Народознавець правильно відзначив зв'язок рогозівського «дуба» зі священними дубами, яким поклонялися слов'яни-язичники. Велику наукову цінність мають наведені у цьому дослідженні різні варіанти гри «Кострубонько», а також повір'я про русалок та їх класифікацію.

Звичаєво-обрядова культура народного календаря українців була предметом дослідження Миколи Маркевича. Відомий український історик, етнограф, фольклорист зібрав його на теренах Київщини, Чернігівщини та Полтавщини. Щоправда опублікувати окремі нариси побуту, календарної та родинної обрядовості, харчування, повір'я, які мали увійти до ґрунтового збірника, не вдалося. Після його смерті, за сприяння І. Даниленка, ті розвідки, що збереглися в архіві М. Маркевича, були опубліковані у 1860 р. під назвою

⁴ Дневник народных праздников Харьковской губернии // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1887 г. Харьков, 1887. Вып. 1. С. 72-80; Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И.И. Манжурою // Сборник Харьковского Историко-Филологического общества. Харьков, 1890. Т. II. Вып. 2. С. 1-194; Материалы для этнографического изучения Харьковской губернии. Гл. 1. Старобельский уезд: Сл. Никольское Г.А. и А.М. Калашниковых // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1894 г. Харьков, 1894. Вып. 8. С. 173-342.

⁵ Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда, Харьковской губернии. Харьков, 1907. 216 с.

⁶ Милорадович В.П. Заметки о малорусской демонологии // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. С. 407-429; Милорадович В.П. Життьє-биттьє лубенського крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. С. 170-341.

⁷ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. Київ: Обереги, 2002. 189 с.

«Звичаї, повір'я, кухня та напої сучасних малоросіянь»⁸. Названа надрукована праця – це цінне етнографічне дослідження, яке дає певне уявлення про побут і культуру українців.

Надзвичайно важливим для глибшого розуміння календарної обрядовості українців є багатотомне зібрання одного з корифеїв української етнології Павла Чубинського «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край». Вони є результатом дворічної етнографічно-статистичної експедиції у Київську, Волинську та Подільську губернії, частину Мінської, Гродненської, Люблінської, Седлецької губерній і Бессарабію, де проживали українці. Її керівником був безпосередньо П. Чубинський, який працював у надзвичайно складних умовах переслідування царським урядом української культури. Серед праць для нас наукову цінність мають перший і третій томи⁹. Зокрема, у третьому томі під назвою «Народний календар» за принципом річного календарного циклу згруповані численні обряди і звичаї та варіанти приурочених до них пісень, повір'їв. Щоправда, аналізу такого свята як Трійця дослідник приділив мало уваги, обмежившись лише коротким викладом назв днів трійцько-русального періоду та використання клечальної зелені. Попри те, власні етнографічні дослідження вченого та залучення фольклорного матеріалу роблять його праці своєрідною енциклопедією традиційно-побутової культури українців і цінним джерелом для заповнення прогалін у календарній обрядовості.

Цінним джерелом до вивчення духовної культури українців, власне тієї її частини, яку називаємо календарно-побутовою обрядовістю, є записи Михайла Пйотровського із теренів Житомирського Полісся у середині XIX ст. Зібрані та невпорядковані з різних причин етнографічні матеріали привернули увагу українського літературознавця та фольклориста Михайла Возняка, який власне й опублікував їх у 1995 р. За твердженням М. Пйотровського тиждень, що передував Трійці, поліщуки називали клечальним. Відповідна назва походить від слова «кличання», під яким розуміли зелень, якою у суботу напередодні Зелених свят українці прикрашають своє обійстя¹⁰. Якщо йти за логікою, то клечальний (зелений) тиждень повинен починатися саме від цієї суботи (у місцевого населення Східних Карпат – від п'ятниці), тобто тоді, коли все замаювали. Наше міркування є доречним позаяк з цього дня поліщуки ведуть відлік і русального тижня, що однозначно пов'язаний із віруваннями про русалок.

У другій половині XIX ст. найрізноманітнішу інформацію щодо звичаєво-обрядової культури українців у народному календарі містять етнографічні матеріали польських вчених. Доцільно згадати про ґрунтовну працю у двох томах польського народознавця Антонія Новосельського «Lud ukraiński»¹¹. У першому томі, який стосується міфології

⁸ Маркевич Н.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Украинці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. С. 52-169.

⁹ Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом Юго-Западного отдела. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 1872. Т. 1: Верования и суеверия. 467 с.; Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом Юго-Западного отдела. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 1872. Т. 3: Народный дневник. 486 с.

¹⁰ Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотровського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1995. Т. ССXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 303-351.

¹¹ Nowosielski A. Lud ukraiński. Wilno, 1857. Т. I. 380 s.; Nowosielski A. Lud ukraiński. Wilno, 1857. Т. II. 282 s.

нашого народу, дослідник значну увагу приділив віруванням про русалок. Автор також подав і цікаві відомості про поминання померлих у Зелену суботу та святкування Розигрів на другий понеділок після Зелених свят. Більше того, пропонуючи власну інтерпретацію звичаю прикрашати зеленню житлові та господарські будівлі, народознавець висловив гіпотезу, що «май уособлює дерево життя, з якого все відроджується»¹². До речі, сьогодні вона доведена та загальноприйнята у наукових колах.

Цікаві відомості про троїцькі звичаї та обряди українців містяться на сторінках відомого польського видання «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej»¹³ та етнографічного щоквартальника «Lud»¹⁴. Зокрема, автори окремих розвідок торкнулися народних уявлень про русалки (нявки, мавки) і святкуванню на їх честь Розигрів. Про календарні повір'я, які стосуються нечистої сили (зокрема і русалок), охоронні звичаї та заборони, зумовлені демонологічними мотивами, також можна знайти цікаві факти у розвідці про рослини у віруваннях і фольклорі юрківчан. Її підготувала Софія Рокосовська на основі зібраних матеріалів у селі Юрківщина Новоград-Волинського повіту (сучасна Житомирщина)¹⁵.

Значний інтерес до вивчення українського народного календаря загалом, і Зелених свят зокрема, простежується у роботах польського етнографа та фольклориста Оскара Кольберга. Досліджуючи культуру польського народу він також звертав увагу на найближчих сусідів, зокрема українців. Особливе зацікавлення вченого викликали взаємовпливи, а тому він записував звичаї, традиції, усну народну творчість. Результатом його збирацької роботи є фундаментальне видання у 38 томах, до якого ввійшли дослідження окремим історико-етнографічних районів України в тому числі традиційно-побутової культури¹⁶. До речі, чотири томне дослідження «Покуття» вважається єдиним найґрунтовнішим виданням із вивчення цього району.

На межі XIX–XX ст. найрізноманітнішу інформацію щодо звичаєво-обрядової культури українців троїцького періоду черпаємо із нових етнографічних і фольклористичних матеріалів на сторінках літературно-наукового та громадсько-культурного часопису «Зоря» (1880–1897рр.), а також історико-етнографічного та літературного журналу «Киевская старина» (із 1992 р. часопис поновлено під назвою «Київська старовина»). У першому періодичному виданні неодноразово публікував свої матеріали український письменник та етнограф Данило Лепкий, який цікавився дослідженням народного календаря українців¹⁷. Одну з опублікованих розвідок під назвою

¹² Nowosielski A. Lud ukraiński... T. I. S. 130.

¹³ Rulikowski E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1879. T. III. S. 62–166; Moszyńska J. Kupajło tudzież zabawy doroczne i inne z dodatkiem niektórych obzędów i pieśni weselnych ludu ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1881. T. V. S. 24–101; Wierzbicki D. Meteorologia ludowa czyli zdania i przysłowia ludu naszego złużące do przepowiadania stanu pogody // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1882. T. VI. S. 159–200.

¹⁴ Schnajder J. Z życia górali nadłomnickich // Kwartalnik etnograficzny «Lud». Lwów, 1912. T. XVIII. S. 141–222.

¹⁵ Rokossowska S. O świecie roślinnym wyobrazenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyzynie pow. Zwiąhelskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1889. T. XIII. S. 163–199.

¹⁶ Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław; Poznań: PTL, 1962. T. 29: Pokucie. Cz. I. 358 s.; Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław; Poznań: PTL, 1964. T. 33: Chelmskie. Cz. I. 370 s.; Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław; Poznań: PTL, 1974. T. 49: Sanockie-Kroszeńskie. Cz. I. 552 s.

¹⁷ Ленкії Д. Народні звичаї и обряды // Зоря. Львов, 1882. Ч. 2. С. 30–31; Ленкії Д. Весняні звичаї, обряды та вірованя на Русі // Зоря. Львов, 1883. Ч. 14. С. 232–234; Ленкії Д. Про народні забобони // Зоря. Львов, 1884. Ч. 13. С. 105–107.

«Весняні звичаї, обряди та вірування на Русі» він повністю присвятив троїцьким звичаям та обрядам українців. Крім того, народознавець докладно описав зовнішній вигляд русалок, які розрізняв «троякого роду» – мавки, русалки Діви, русалки морські або «Малюзіни»¹⁸. До слова, назва статті Д. Лепкого не є помилковою, адже згідно вірувань наших предків Зелені свята були своєрідним межовим знаком між весняним календарним циклом і літнім.

Окремого аспекту троїцької обрядовості торкнувся Сергій Венгрженевський¹⁹, який уперше докладно описав та проаналізував звичай «гонити шуляка», що побутував на теренах колишньої Брацлавщини. Однак, значна частина наявного в його розвідці фактичного матеріалу, а також інтерпретації дослідника, викликають певні застереження і сумніви. Це стосується передовсім твердження автора про те, що обряд «гонити шуляка» українці запозичили у римлян і він був пов'язаний з культом Вакхи.

Цінну джерельну базу становлять етнографічні та фольклористичні джерела, які опубліковані у періодичних виданнях Наукового товариства імені Шевченка: «Етнографічний збірник» і «Матеріали до українсько-руської етнології» (з 1909 р. назву змінено на «Матеріали до української етнології»). Ці щорічники присвячені збиранню та систематизації матеріалів, що стосуються етнічного складу, побуту, звичаїв, вірувань, знань і громадського укладу українців у порівнянні з іншими народами. З етнографічних праць, в яких частково йдеться і про календарну обрядовість Зелених свят, увагу привертає дослідження українського вченого із Закарпаття Юрія Жатковича²⁰. Зокрема, у його «Замітках етнографічних з Угорської Русі» містяться короткі відомості про особливості збирання троїцького зілля, маювання житлових і господарських споруд, освячення царини українськими верховинцями.

Окремо доцільно згадати статтю етнографа, історика та громадського діяча Михайла Зубрицького²¹, основою якої послужили особисті спостереження автора у бойківських селах Старосамбірщини. Окрім відзначення днів Івана Купала, Петра і Павла, автор згадав і Зелені свята. Щоправда, дослідник обмежився лише їх загальним описом. Серед інших етнографічних праць, які стосуються традиційної культури цього історико-етнографічного району, доцільно згадати також статтю про народний календар Антона Онищука²². Зокрема, на відміну від багатьох попередників автор послідовно описав не лише святкування Зелених свят, а й приготування до них. Дослідник подав цікаву інформацію також про види робіт, які заборонялось виконувати у троїцький період, а також їхні народні пояснення. Крім того, значна увага приділена так званим пам'ятним дням. Варто зазначити, що на сторінках вищезгаданих «Матеріалів до українсько-руської етнології» було опубліковано низку ґрунтовних праць з окремих галузей етнології українських земель,

¹⁸ Лепкій Д. Весняні звичаї, обряди та віровання на Русі // Зоря. Львов, 1883. Ч. 14. С. 233.

¹⁹ Венгрженевський С. Языческой обычай в Брацлавщине «гоньгы шуляка» // Киевская старина. 1895. Т. 50. С. 282-323.

²⁰ Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі // Етнографічний збірник. Львів, 1896. Т. II. С. 1-38.

²¹ Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижни і до рокових свят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах) // Матеріяли до українсько-руської етнології. Львів, 1900. Т. III. С. 33-60.

²² Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив[язані до поодиноких днів у році, записав у 1907-1910 р. в с. Зелениці // Матеріяли до української етнології. Львів, 1912. Т. XV. С. 1-61.

зокрема 4 частини монографії Володимира Шухевича «Гуцульщина». В її останній частині міститься інформація про Зелені свята на Гуцульщині, яка викликає довіру і є цінною²³.

Серед інших опублікованих етнографічних джерел минулого необхідно також виділити розвідку вченого-історика, філолога та етнографа Василя Доманицького про народний календар Рівненщини²⁴, що містить народні повір'я про русалок, відьомські шабаші, появу покійників на Зелені свята, Івана Купала, Навський Великдень. Крім того, автор описав низку календарно-обрядових апотропеїчних дій, використання під час свят певних оберегів. Цікавим є зауваження дослідника, що суботу перед Трійцею поліщуки називають «Семухою» і «назвисько таке одні кажуть, од того, що вона буває на сьомім тижні після Великодня, другі, що в цю суботу обов'язково повинно бути 7 страв»²⁵.

У контексті дослідження народного календаря українців важливим джерельним доповненням є праця Антона Петрушевича²⁶, що містить значну кількість відомостей про звичаєво-обрядову культуру українців (замаювання хат, плетіння вінків, купання в одязі тощо). Науковий інтерес викликають також слухні зауваження автора стосовно окремих обрядодій. Скажімо, дослідник звернув увагу на те, що майли хати не лише перед Зішесттям Святого Духа, а й на літнього Івана, якого називали «Лопухатим Іваном, Лопушняком», а також те, що Розигри святкують переважно жінки. Попри цікаву інформацію, це дослідження має суттєвий недолік – майже повна відсутність паспортизації.

Цінні відомості про календарну обрядовість українців містяться у роботах російського етнографа, фольклориста, мовознавця Дмитра Зеленина. Він підготував і видав 3 томи «Описів рукописів вченого архіву Російського географічного товариства», четвертий том лишився у рукописі через початок Першої світової війни. Для нас особливе зацікавлення становить перший том, в якому науковий інтерес становлять докладні описи зеленосвятських звичаїв та обрядів з Волинської губернії²⁷. Щоправда, потрібно пам'ятати про те, що фактичні дані цього видання зафіксував священик Василь Абрамович у роботі «Простонародний поліський календар», а Д. Зеленин лише його опублікував.

У 1920-30-х роках на українських землях, які перебували під владою різних окупаційних режимів, збір етнографічно-фольклористичних матеріалів про духовну культуру практично призупинився. Народознавці досліджували її переважно на прикладі окремих місцевостей і навіть сіл. Цьому посприяла заборона дослідницької діяльності, ліквідація всіх періодичних академічних видань, народознавчих осередків, репресії щодо багатьох дослідників. Етнографічні дослідження почали відновлювати лише у повоєнні роки, але народознавча наука зазнала відчутного впливу радянської. Попри те, частина народознавчих осередків усе ж таки продовжували своє існування. Зрозуміло, що у

²³ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4 // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1904. Т. VII. 272 с.

²⁴ Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті, Волинської губернії // Матеріали до української етнології. Львів, 1912. Т. XV. С. 62-89.

²⁵ Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті, Волинської губернії // Матеріали до української етнології. Львів, 1912. Т. XV. С. 71.

²⁶ Петрушевич А.С. Общерусский дневник церковных, народных, семейных праздников и хозяйственных занятий, примет и гаданий. Львов: Тип. Ин-та Ставроп., 1905. 104 с.

²⁷ Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива Императорского Русского географического общества. Петроград, 1914. Вып. 1. 483 с.; Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива Императорского Русского географического общества. Петроград, 1916. Вып. 3. С. 989-1280.

надскладних умовах і недостатній кількості фахівців з етнології неможливо було проводити масштабні польові студії та реалізувати наукові проекти. Складність полягала також в тому, що змінився об'єкт дослідження (вивчали культуру та побут не одного села, містечка чи регіону, а колгоспників і робітників), що значно звузило коло наукової діяльності.

Попри усі складнощі спричинені впливом владних структур на українських землях, у перші десятиліття ХХ ст. відбувалося формування наукової методики досліджень. Зокрема на Волині основна роль у цьому належала етнографічному відділу Волинського науково-дослідного музею та, зокрема Василю Кравченку. Народознавець, етнограф і фольклорист взяв курс на залучення до проведення етнографічних досліджень широкого кола місцевої інтелігенції. Завдяки його організаторській і науково-методичній роботі було зібрано фактичний матеріал, значна частина якого у вигляді рукописів і залишається поки що невивченою. З опублікованих джерел, в яких описується календарна обрядовість троїцького періоду, варто зазначити наступні²⁸. Ці етнографічні матеріали є цінними, адже містять вичерпну інформацію про один із обрядів Зелених свят відомий у народі під назвою «Розигри».

Серед скупих надбань першої чверті ХХ ст. варто відзначити фундаментальну роботу академіка Агатангела Кримського «Звенигородщина. Шевченкова Батьківщина. З погляду етнографічного та діалектологічного. З географічною мапою та малюнками», яку було підготовлено до друку ще у 1930 р., але до масового читача вона дійшла лише зовсім недавно²⁹. У ній докладно розглядається не лише матеріальна культура українців (сільськогосподарські заняття, ремесла та промисли, сімейний і громадський побут тощо), а й духовна. Це засвідчує той факт, що з 28 умовних розділів (за визначенням самого вченого – «відділів») найбільший за обсягом блок етнографічних матеріалів (20 розділів) стосується традиційної календарно-побутової обрядовості мешканців Звенигородщини. Безпосереднє відношення до нашого дослідження мають такі розділи: «Зелені святки» і «Лоскотавчині проводи», «Петрівчані запусти та “шуляк” та піст».

Загалом, праця А. Кримського є однією з найцінніших джерел про Зелені свята українців Середнього Подніпров'я. Водночас, мовлячи про авторство «Звенигородщини», маємо обов'язково пам'ятати і про те, що крім А. Кримського, до неї безпосередньо чи побіжно долучилося ще понад два десятки осіб (одні з них дуже відомі, інші – зовсім невідомі). Відтак, фактологічною основою «Звенигородщини» послужили не лише етнографічні та фольклорні джерела у записах А. Кримського, а й народознавчі матеріали, які у різні роки зібрали дослідники та шанувальники української старовини. Більше того, як засвідчує аналіз поданого у виданні фактажу, народознавчі скарби самого А. Кримського є менш чисельними.

Звичаєво-обрядову культуру села Зіболки Жовківського повіту (волинсько-опільське

²⁸ Етнографические материалы, собранные В.Гр. Кравченко в Волинской и соседних с ней губерниях // Труды общества исследователей Вольни. Житомир: Издание общества исследователей Вольни, 1911. Т. V. 243 с.; *Кравченко В.* Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали. Житомир: Друкарня «Робітник», 1920. 160 с.; *Кравченко В.* З побуту й обрядів північно-західньої України // Волинський науково-дослідний музей: Збірник. Житомир, 1928. Т. 1. С. 67-115.

²⁹ *Кримський А.Ю.* Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2009. 438 с.

пограниччя) свого часу студіював український археолог Ярослав Пастернак. На основі зібраних матеріалів він опублікував народознавчу розвідку, в якій містяться цікаві відомості про використання освяченого зілля на Зелені свята для лікування худоби та захисту від негоди³⁰. Дослідженню Галичини присвячена також розвідка Івана Близнака, що вийшла у світ 1937 р. і присвячена безпосередньо зеленосвятському звичаю у місцевості Штуківець (присілок нинішнього Нижнього Висоцького Турківського р-ну Львівської обл.)³¹. Український етнограф уперше докладно описав характерне для бойків квітання худоби напередодні Святої неділі. Крім того, автор подав декілька пастуших пісень, які помилково вважав суто локальними.

Важливим джерелом щодо вивчення матеріального та духовного життя історико-етнографічної Лемківщини є матеріал, опублікований на шпальтах газети «Наш Лемко». Редакція з однойменною назвою окрім двотижневика видала низку книжок, серед яких «Звичаї та вірування лемків»³², в якій автор подає цікаві відомості про ті види робіт, які не можна було виконувати у Задушну суботу (суботу перед Трійцею) та їх зв'язок із померлими родичами. На звичаї Зелених свят, яких дотримувалися українці Східних Карпат, у 30-х рр. ХХ ст. звернув увагу також польський етнолог Ян Фальковський. Для нас наукову цінність має його етнографічний нарис про лемківсько-бойківське пограниччя (написаний у співавторстві з Богданом Пашницьким)³³. У роботі дослідник відзначив, що трійцьку зелень місцеві жителі використовують як оберіг, а також те, що Русалія є днем пастухів.

Отже, на основі систематизованого та проаналізованого фактичного матеріалу про обрядово-звичаєву культуру Зелених свят стверджуємо, що джерельна база цієї досліджуваної ділянки є більш-менш самодостатньою та вичерпною. Вважаємо, що лівова частка матеріалу є українського походження, адже його зібтали етнологи, фольклористи, історики та краєзнавці родом з України. Окремої уваги заслуговують також дані про народний календар українців, що свого часу зафіксували польські дослідники. Вони є цінними для доповнення й уточнення (підтвердження чи спростування) інформації про окремі звичаї та обряди трійцького періоду, які знаходимо у вітчизняних джерелах.

Попри усі ціннісні характеристики проаналізованих джерел, констатуємо їх загальний чи радше фрагментарний характер, часто без будь-яких коментарів автора. Аргументуємо це тим, що на етапі зародження дослідницької діяльності багато збирачів етнографічних і фольклорних матеріалів були лише аматорами та любителями старовини. Крім того, народознавці цікавилися звичаями й обрядами свят літнього календарного циклу (зокрема Трійці) лише у контексті своїх зацікавлень, тобто побіжно. Припускаємо, що саме через це, у деяких працях відсутня паспортизація поданих відомостей і навіть компіляція етнографічного матеріалу попередників.

Зважаючи на висловлені міркування констатуємо, що зібраний свого часу фактичний матеріал про звичаєво-обрядову культуру Зелених свят є надзвичайно цінним, позаяк він

³⁰ Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту // Матеріали до етнології й антропології. Львів, 1929. Т. XXI-XXII. С. 321-352.

³¹ Близнак І. Зелено-святоточний звичай у бойківській місцевості – Штуківець // Літопис Бойківщини. Самбір, 1937. Р. VII. Ч. 9. С. 120-122.

³² Бугера І. Звичаї та вірування Лемківщини. Львів: Наш Лемко, 1939. 40 с.

³³ Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem: Zarys etnograficzny. Lwów, 1935. 128 s.

відображає не лише окремий цикл, а й народний календар, вірування і традиції українців з різних історико-етнографічних районів і регіонів України у попередні століття. Крім того, він є основою для подальших розслідувань і наукових досліджень календарної обрядовості та різних сфер традиційно-побутової культури українського народу.

Inna Pakholok, Natalia Hrynokh

History of the study of the Green Holidays / Whitsuntide custom and ritual culture in the course of the 19th and the first half of the 20th century (source knowledge aspect)

Abstract: The investigation paper has carried out the study of the source base on the summer period Ukrainian folk calendar in general and the Trinity week, in particular. It has been proven that most of the factual material on the Green Holidays /Whitsuntide custom and ritual culture of Ukrainians is presented in published works. In total, factography is of a great source value within the studied period. It represents and illustrates a wide range of ceremonial and customary as well as myth and ritual phenomena, including those that have a constant manifestation within the calendar context. The assertion is argued that at the present time due to factography it is possible to investigate structural and semantic features, local variants, the territory of distribution, the time of residence, the degree of preservation of certain customs and rites. It provides a good source basis to proceed the scientific study of the topic and makes it possible to highlight its various aspects.

While researching the study history of the traditional everyday culture of Ukrainians, it was proved that in the course of the 19th and the first half of the 20th centuries. a number of ethnographic works were published, which directly or indirectly reflected certain Green Holidays customs and rituals. Most of the information from various historical and ethnographic regions of Ukraine was collected due to the efforts just of Ukrainian ethnologists. It was found out that just the turn of the 19th and the 20th centuries has occurred to be a particularly fruitful period of research work in the field of spiritual culture of the Ukrainian people in general, and calendar rituals, in particular. To a large extent, that was due to the active publishing activity of the Shevchenko Scientific Society and magazines of various directions.

While analysing the presented in the given research factual material, we can single out descriptive publications, generalised researches and monographs. The descriptive publications include ethnographic expositions and notes of scientists and amateur ethnographers who conducted their research at a time when the scientific method of field research was just being formed. Taking into account the lack of professional skills in collecting and systematizing original materials, the research revealed contextual, fragmentary fixations (without proper certification) of certain phenomena of the customary and ritual culture of Ukrainians. However, even brief local investigations of ethnologists are of inestimable value, primarily within the historical, ethnographic and folkloristic context.

Keywords: source base, ethnographic material, folk calendar, Green Holidays, Whitsuntide, customs, rituals